

УДК 377.5 (477) «18/19»

*Єршова Людмила,
д-р пед. наук, доцент,
головний науковий співробітник
ІПТО НАПН України*

МИСТЕЦЬКА ОСВІТА ВОЛИНІ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

***Анотація.** У статті представлено культурологічний та гендерний аспекти становлення й розвитку мистецької освіти на території Волинської губернії у XIX – на початку XX ст. Здійснено аналіз передумов становлення мистецької освіти на Волині. Виявлено гендерні особливості культурного життя регіону в зазначений період. Охарактеризовано основні заклади мистецького спрямування.*

***Ключові слова:** Волинь, мистецька освіта, музична освіта, професійна жіноча освіта.*

Постановка проблеми у загальному вигляді
Притаманна сучасному світу культурна глобалізація і пов'язані з нею проблеми розуміння мультикультурності в багатьох країнах Європи істотно загострюють питання про пошук світоглядних засад наукової картини усвідомлення полікультурності як фактора духовного збагачення народів, що живуть на спільній території. Культуроорієнтована мистецька освіта здатна забезпечити реалізацію двох важливих аспектів міжкультурної толерантності – вільного творчого самовиявлення представників кожної з національних культур та відкритої їх взаємодії. Крім того, важливим завданням сучасної професійної освіти є створення гендерочутливого середовища, стійкого до будь-яких

форм дискримінації за ознакою статі, а також дослідження гендерних особливостей вітчизняної мистецької освіти на території полікультурної Волині.

Аналіз досліджень і публікацій із проблеми, виокремлення невирішених її частин. Історія становлення й розвитку мистецької освіти в Україні була об'єктом наукової уваги багатьох вітчизняних дослідників, серед яких: Д. Антонович, М. Боровик, С. Горбенко, В. Іванов, Л. Корній, О. Кравчук, С. Людкевич, Л. Масол, Г. Падалка, Л. Петлій, О. Рудницька, Т. Турчин, О. Цвігун, С. Шип, Н. Шреєр-Ткаченко, Ю. Ясиновський та ін. Наприкінці ХХ ст. різні аспекти становлення мистецької освіти в Україні стали об'єктом уваги низки вітчизняних педагогів (О. Аніщенко, Н. Бовсунівська, І. Волкова, Н. Дем'яненко, Н. Ланчук, Є. Луценко, В. Постолатій, Н. Сейко, К. Шамаєва, О. Цвігун та ін.). Перспективним напрямом історії вітчизняної мистецької освіти є дослідження гендерних особливостей розвитку мистецької освіти у великих поліетнічних українських регіонах, одним із яких є Волинь.

Мета статті: здійснити культурологічний та гендерний аналіз розвитку мистецької освіти на Волині у ХІХ – на початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. У кінці ХVІІІ – на початку ХХ ст. в Російській імперії відбувся інтенсивний розвиток світського музичного й театрального мистецтва. За часів кріпацтва на приватних театральних сценах переважно виступали артистки-кріпачки, тоді як вільні жінки погоджувалися на цю роботу дуже неохоче. В кінці ХVІІІ ст. ганебна «неслава» акторської діяльності жінки поволі замінюється визнанням багатьох талановитих актрис і

артистичні дані стають бажаною жіночою рисою. Процес активного «ожіночення» мистецької культури особливого розвитку набув на території українсько-польського пограниччя. Праця Я. Коморовського «Польське театральне життя на Подолі та Волині до 1863 року» [8] засвідчує високий рівень музичної культури правобережного жіноцтва. Повідомлення про виступи відомих професійних артисток чергуються з інформацією про творчі дебюти волинських дівчат і жінок, закріплюючи за Волинню образ музичного краю. Наприклад, повідомляється, що 1753 р. в Олиці Дубенського повіту на іменинах пані Радзивіллової дві її дочки співали оперетки [с. 144]. У 1784 р. в Дубно виступали актори Варшавського народного театру, серед яких – прими оперного мистецтва С. Дешнер, А. Коссовська, М. Новіцька й К. Вілгостовська [8, с. 119]. У 1786 р. тут виступала також трупа люблінського народного театру, серед акторів якої були К. Луцинська і К. Рутковська [8, с. 121]. У Бубнові Володимирського повіту у 1787 р. після обіду на честь короля Станіслава Августа було дано концерт, на якому пані Яловіцька блискуче співала та грала на клавесині [8, с. 116]. У 1796 р. у містечку Тучин Рівненського повіту вчителем доньок воєводи М. Валецького було запрошено Будзевича – учня відомого австрійського композитора Й. Гайдна [8, с. 343]. У с. Жуківка Кременецького повіту в період з 1802 по 1805 рр. в маєтку каштеляна А. Жишчевського під керівництвом італійця Манереллего ставились опери італійського композитора Д. Перголезі, в яких брали участь доньки господаря й сусідські діти [с. 351]. В Романові Новоград-Волинського повіту з 1803 року сенатор Ю. Іллінський утримував італійську оперну трупу, в якій серед інших акторів виступала також співачка Замбоні. Серед 84

селян хору Ілінського було 30 дівчат, які навчалися музики в Римі [8, с. 334,335]. У 1822 р. в Луцьку з нагоди початку навчального року у доброчинному інституті для сиріт панна Добжанська виконала декілька оперних арій [8, с. 140]. У 1823 р. в Дубно відбувся концерт М. Шимановської [8, с. 124]. У 1848 р. у м. Заслав в палаці К. Сангушко в присутності трьох сотень слухачів відбувся вокальний концерт В. Скібінської за участю скрипаля Л. Пола, піаніста Стробла та його дочки. В 1858 р. у Рівному виступала співачка Антоні разом зі скрипалям Кляйншнецке [8, с. 340]. Отже, музична культура Волині розвивалася не лише в центрі, а й у містечках і селах, віддзеркалюючи й формуючи вподобання й смаки місцевого населення.

На початку ХІХ ст. важливого значення для становлення музичної культури Волині набуває Кременець, названий сучасниками «Волинськими Афінами». У Кременецькому ліцеї музику викладали випускники відомих навчальних закладів Європи – Я. Лензі, В. Майєр, Г. Байєр, Я. Ролле, Й. Ваньончик. У ліцеї було запроваджено іспити претендентів на звання викладачів для шкіл, приватних пансіонів і домашнього навчання дітей. До складу екзаменаційної комісії долучали викладача-музиканта, який оцінював музичні знання претендентів і претенденток [7, с. 46-52]. Поступово Кременецький ліцей став осередком широкого музичного просвітництва. До міста приїжджали з концертами всесвітньо відомі музиканти, у тому числі й жінки, серед яких – італійська співачка А. Каталані, польська піаніст і композитор М. Шимановська та восьмирічна (!) піаністка А. Павловська.

Особливе місце у волинській музичній культурі посідав Житомир, відомий художніми традиціями, що

сформувалися «на перетині української, російської і польської національної культур» [6, с. 4]. В Житомирі з 1803 р. існував польський театр [2, с. 9]. У 1823 р. на його сцені виступала з концертом М.Шимановська. У 1875 р. великий успіх серед жителів міста мали концерти родини Контських, а 1876 – камерний ансамбль, до складу якого, окрім піаніста І. Деккер-Шенка, входило також дві співачки. У 1883 р. трупкою М. Старицького в Житомирі було поставлено традиційну українську народну оперу «Наталка Полтавка», драму «Доки сонце зійде – роса очі виїсть» та п'єсу «Глитай, або ж павук» М. Кропивницького, комедію «За двома зайцями» М. Старицького та ін. На житомирській театральній сцені виступала українська актриса М. Заньковецька, тут відбувся й сценічний дебют О. Цветкової та О. Куза-Покосовської, які згодом стали артистками московської оперної сцени.

Великий вплив на мистецьке життя краю мали також національні громади Волині. У чехів особливо відзначена діяльність театральних гуртків (І. Можарівська), у євреїв і німців великого значення надавали виконанню духовної музики (А. Мелешенко, О. Суліменко). Це також підвищувало рівень мистецької культури Волині. Житомир увійшов до обов'язкового концертного маршруту російських вокалістів і музикантів нарівні з Києвом, Одесою та Харковом. Неординарна, століттями творена музична культура Волині була представлена освіченою й активною публікою, здатною сприйняти й належно оцінити музичні таланти, та місцевою пресою, що активно висвітлювала концертне життя Волині.

Музика поступово увійшла в міське єство, ставши його невід'ємною частиною. Музикування було традиційним заняттям практично кожної освіченої

житомирської родини. Мати й сестра відомого українського композитора, піаніста, педагога й громадського діяча В. Косенка любили музику, добре грали на фортепіано і сприяли створенню специфічної родинної музичної аури, яка формувала музичні пріоритети у свідомості юного Косенка. Відомий польський композитор, уродженець Житомира, вихованець Віденської й Петербурзької консерваторій, учень славетного Ф. Ліста – Ю. Заремський початки музичної грамоти отримав у Житомирі у піаністки Л. Рущинської. Ця жінка увійшла в історію Волині як віддана дружина повстанця 1830 р., професійна виконавиця, талановитий композитор і видатний педагог. Відомо, що вона акцентувала увагу учнів на народних основах польської культури. У 1852 р. в Петербурзі вона видала збірник фортепіанних п'єс, до якого поруч із п'єсами С. Монюшка, І. Добжинського та інших польських авторів були включені власні музичні твори, а також ноктюрн сі-бемоль мажор видатної польської піаністки й композитора М. Шимановської. Цікаво, що на фронтисписі альбому (лівій стороні розвороту титульної сторінки) розміщено портрет М. Шимановської. Здебільшого це місце у книзі призначається для ілюстрацій, що передають основну ідею твору. Л. Рущинська підкреслила цим особливе значення ноктюрну, вшанувала пам'ять його авторки й обезсмертила твір, написаний в останній рік життя артистки – 1831. Уточнимо, що доля М. Шимановської, якій імператор Олександр I подарував звання першої піаністки їх величностей імператриць, а знаменитий Й. Гете присвятив поему «Трилогія пристрасті», була тісно пов'язана з Волинню. Її дочка Целіна стала дружиною відомого польського поета А. Міцкевича. У 1829 р. пісню М. Шимановської «Вілія» на слова

А. Міцкевича з «Конрада Валленрода» М. Глінка включив до «Ліричного альбому». Нотні тексти ще трьох її пісень були опубліковані в музичних додатках до відомих «Історичних пісень» Ю. Немцевича, що викладались окремим предметом у деяких волинських навчальних закладах. Волинські події 1830-1831 рр. глибоко зворушили серце М. Шимановської, і стали поштовхом для написання ноктюрна сі-бемоль мажор. Твір, написаний у трагічний для поляків час, виявився напрочуд емоційним і недвозначним щодо громадської позиції авторки. Ймовірно тому вона й не змогла його опублікувати. Проте згодом це зробила, як уже відомо, Л. Руцинська.

У середині ХІХ ст. інтенсивний розвиток музичної культури в Російській імперії спровокував свого роду «відрив» ідей композиторської еліти від розуміння й смаків пересічного слухача. З метою поширення музичної освіти та сприяння розвитку усіх галузей музичного мистецтва, заохочення здібних авторів, виконавців і педагогів у 1859 р. у Санкт-Петербурзі було засновано Імператорське російське музичне товариство (ІРМТ), регіональні відділи якого, поряд із влаштуванням концертів та конкурсів, стали також відкривати музичні навчальні заклади. У 1885 р. в Житомирі було засновано музичну школу П. Грінберга, де фортепіанний клас вела піаністка Баумгартен – представниця одного з перших випусків Петербурзької консерваторії. Її учнями були М. Домбровський та піаніст світової слави Й. Турчинський. У цій школі викладали також Н. Писаржевська, О. Кущевська (фортепіано) та Покосовська (вокал). З 1905 р. в Житомирі під керівництвом Л. Местечкіна розпочали функціонування музичні класи Житомирського відділу ІРМТ, реорганізовані у 1910 р. в музичне училище, а з

1907 р. – приватні фортепіанні класи О. Ружицького. Відомо також про існування в місті музичних класів Житомирського артистичного товариства, що давали музичну освіту (шість курсів консерваторії та музичної школи О. Кущевської). Характерною особливістю музичних навчальних закладів було те, що вони пропонували освіту всім дітям, незалежно від статі чи станової приналежності.

Найбільш вагомий вплив на розвиток музичної культури регіону мало Житомирське музичне училище, де викладали піаніст В. фон Фріман — випускник Берлінської королівської консерваторії, віолончеліст Л. Плайер, який закінчив королівську консерваторію в Лейпцігу, та інші фахівці європейського рівня, більшість із яких мали звання «вільних художників», яке отримували лише відмінники навчання. В училищі навчали гри на фортепіано, скрипці, віолончелі, флейті, корнеті, гобої, тромбоні та валторні, а також сольного співу. Крім того, викладали усі допоміжні теоретичні дисципліни: елементарна теорія, гармонія, сольфеджіо, історія музики, що, в результаті, надавало музичній освіті високий та закінчений характер.

Училище не лише гарантувало жінкам рівні з чоловіками права на навчання, але й сприяло формуванню професійних навичок. У закладі функціонували допоміжні (обов'язкові) класи, де учениці старших курсів викладали фортепіанну гру. Популярним був училищний жіночий двоголосий хор, який виступав на музичних зібраннях та учнівських вечорах. Учениці й викладачки училища брали участь в унікальній формі сценічного мистецтва, що органічно поєднувала акторську гру, інструментальне виконавство, спів і декламацію – інсценування картин із життя великих композиторів і сцен із опер.

Постановкою «картин» займався співзасновник приватної школи малювання художник В. Казановський. Інсценовані картини, поряд із іншими училищними концертами, вечорами та бенефіціями збирали величезні аудиторії і виявилися серйозним джерелом училищних прибутків. Щоб уникнути переповнення зали під час училищних концертів, адміністрація змушена була роздавати іменні запрошення та заздалегідь поширювати контрамарки. Згідно училищних звітів, щорічно близько 20 дітей отримували освіту безкоштовно. З 1911 р. при музичному училищі почали діяти підпорядковані дирекції народних училищ Волинської губернії наукові класи для осіб обох статей за програмами перших чотирьох класів чоловічих гімназій Міністерства народної освіти. В них викладалися Закон Божий, іноземні мови, арифметика, історія, географія [5, с. 16].

Наприкінці ХХ ст. житомирські краєзнавці по крихтам збирали відомості про можливі зв'язки видатного польського піаніста, композитора й громадського діяча І. Я. Падеревського з Волинню. Він стояв у витоків польської державності, його вважали людиною, яка жила за девізом «Вітчизна – насамперед!» і навіть смертю своєю виявила містичний зв'язок із долею Батьківщини: помер І. Падеревський на початку війни у 1941 р. під час виконання «Єще Польска не згінела» в Америці і за заповітом мав бути похований у Варшаві «коли кохана вітчизна стане вільною й незалежною» [1, с. 45-49]. Музикознавець І. Копоть, характеризуючи І. Падеревського, назвала його «українцем за місцем народження, поляком за вихованням, духовним відчуттям, служінням Батьківщині, людиною Землі... за широтою діяльності» [4, с. 7]. Він був дбайливим сином, вірним братом і в 1890 р. влаштував свого хворого батька, братів і сестру

Марію у мальовничому куточку Житомира. Проте політичні стосунки незалежної Польщі, першим прем'єром якої став І. Падеревський, та радянської держави, громадянами якої виявилися його рідні, назавжди розділили родину. Радянські чиновники переконали І. Падеревського в тому, що його сестра «загубилася». По смерті рідних Марія залишилася самотньою. Проте вона не зламалася і не зрадила родинних музичних традицій, присвятивши своє життя музичній освіті дітей. Скрута змусила її розпродати все, але навіть привид голодної смерті не змусив її віддати найбільші реліквії свого життя – речі улюбленого брата, піаніно, на якому він грав, його книги й нотні альбоми. Все це вона замурувала у комірчині свого дому. Через багато літ серед паперів, знайдених у її домі виявилися незнані рукописи І. Падеревського, що стали світовою сенсацією.

У кінці ХІХ ст. з метою поширення художньої освіти Міністерство освіти визнало корисним не лише проводити уроки малювання у середньоосвітніх навчальних закладах, але й відкривати спеціальні всестанові малювальні школи та класи для осіб обох статей [3, с. 335]. У 1898 р. польські художники, брат і сестра Казановські, заснували в Житомирі приватну школу малювання, викладачем якої був відомий волинський живописець О. Канцеров. У 1910 р. в Житомирі В. Яньшиновим було відкрито приватні рисувальні класи для осіб обох статей, де викладачами живопису, крім засновника, були також мистецтвознавець Д. Антонов та художник О. Канцеров. Заклад нараховував майже чотири десятки учнів, підпорядковувався Дирекції народних училищ і проіснував до 1917 р. Уже в перший рік діяльності класи привернули увагу містян виставкою учнівських робіт,

про яку схвально відгукнулися всі місцеві газети. Такі виставки стали в Житомирі традиційними, мали багато шанувальників і тривали по кілька тижнів. У 1911 р. в Житомирі гучної слави набула приватна школа танців Бадьяна, що мала гуртки по всьому місту й приваблювала гімназичну молодь обох статей. Проте місцевій владі цей заклад відверто не подобався. В ньому постійно бродили революційні ідеї, регулярно відбувалися зібрання політичних партій, а виручені за уроки кошти спрямовувалися на користь революційних організацій.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок із напрямку. На Волині мистецький напрям професійної освіти включав: музичні класи Житомирського відділу ІРМТ (з 1910 р. – музичне училище), музичні класи Житомирського артистичного товариства, музичні школи П. Грінберг та О.Кущевської, фортепіанні класи О. Ружицького, приватну школу малювання Казановських, рисувальні класи В. Яньшинова, приватну школу танців Бадьяна. Особливістю даного напрямку виявилася його чітка міська локалізація, домінанта трьох різновидів професійного спрямування: музики, малювання й танців, а також те, що він пропонував освіту всім дітям незалежно від статі чи станової приналежності. Для мистецької освіти Волині ХІХ – початку ХХ ст. були також характерні: високий рівень виконавської та слухацької культури серед населення краю, поєднання професіоналізму й національного патріотизму у педагогічній діяльності волинських жінок, етнічна толерантність, що стимулювала взаємозбагачення різних культур регіону. Методичні аспекти викладання в цих закладах мистецьких дисциплін залишаються перспективним напрямом подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грабовський В. Творення легенди. Кращі нотатки / В. Грабовський. – Житомир : Полісся, 2004. – С. 45-49.

2. Єршов В. Ю.І. Крашевський в Житомирі. 1853 – 1860 рр. / В. Єршов // Волинь-Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир, 2000. – № 5. – С. 4-20.

3. Златковский М. Профессиональные женские школы в России. Театральные училища, консерватории и рисовальные школы / М. Златковский // Женское образование (СПб). – 1878. – № 5. – Май. – С. 323-338.

4. Копоть І. Він є геній, який на щастя, обрав фортепіано / І. Копоть // Провінціальний Житомир. – 2001. – 5 вересня (№ 19). – С. 7.

5. Памятная книжка дирекции народных училищ Вольнской губернии на 1914 год. – Житомир, 1914. – 461 с.

6. Скорульский Михаил: Воспоминания. Письма. Материалы / Сост. Р. Н. Скорульская. – К.: Муз. Україна, 1988. – 326 с.

7. Шамаева К. Музыка в Кременецкому лицее / К. Шамаева // Українська музична спадщина. Статті. Матеріали. Документи. Випуск І. / За ред. М.М. Гордійчука. – К.: Музична Україна, 1989. – С. 46-52.

8. Komorowski J. Polskie życie teatralne na Podolu i Wołyniu do 1863 roku. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź / J. Komorowski. – Zakład narodowy imienia Ossolińskich : Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1985. – 149 s.

REFERENCES

1. Hrabovs'kyj V. Tvorennya lehendy. Krayeznavchi notatky / V. Hrabovs'kyj. – Zhytomyr : Polissya, 2004. – S. 45-49.

2. Yershov V. Yu.I. Krashevs'kyj v Zhytomyri. 1853 – 1860 rr. / V. Yershov // Volyn'-Zhytomyrshchyna: Istoryko filolohichnyj zbirnyk z rehional'nykh problem. – Zhytomyr, 2000. – № 5. – S. 4-20.

3. Zlatkovskij M. Professionalnye zhenskie shkoly v Rossii. Teatralnye uchilishcha, konservatorii i risovalnye shkoly / M. Zlatkovskij // Zhenskoe obrazovanie (SPb). – 1878. – № 5. – Maj. – S. 323 – 338.

4. Kopot' I. Vin ye henij, yakyj na shchastya, obrav fortepiano / I. Kopot' // Provyntsyal'nyj Zhytomyr. – 2001. – 5 sentyabrya (№ 19). – S. 7.

5. Pamyatnaya knizhka direkcii narodnyh uchilishch Volynskoj gubernii na 1914 god. – Zhitomir, 1914. – 461 s.

6. Skorulskij Mihail: Vospominaniya. Pisma. Materialy / sost. R.N. Skorulskaya. – K. : Muz. Ukraina, 1988. – 326 s.

7. Shamaieva K. Muzyka v Kremenetskomu litsei / K. Shamaieva // Ukrainska muzychna spadshchyna. Statti. Materialy. Dokumenty. Vypusk I. / Za red. M.M. Hordiichuka. – K. : Muz. Ukraina, 1989. – S. 46-52.

8. Komorowski J. Polskie życie teatralne na Podolu i Wołyniu do 1863 roku. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź / J.Komorowski. – Zakład narodowy imienia Ossolińskich : Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1985. – 149 s.

VOLYN ART EDUCATION XIX – EARLY XX CENTURY:

***Annotation.** The article presents the cultural and gender aspects of the art education formation and development in the Volyn vicegerency in XIX – early XX century. Were analyzed the prerequisites of art education formation in Volyn. Were discovered gender special aspects of region cultural life during identified period. The main institutions of art direction which were based on social class system of*

education in the Russian Empire were characterized in the article.

Key words: Volyn, art education, musical education, Professional female education.

Ершова Людмила. ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ ВОЛЫНИ XIX – НАЧ. XX ВЕКА.

Аннотація. В статті представлені культурологічний і гендерний аспекти становлення і розвитку художественного образования на території Волинської губернії в XIX – началі XX в. Осуществлен анализ предпосылок становлення художественного образования на Волыни. Выявлено гендерные особенности культурной жизни региона в указанный период. Охарактеризованы основные учреждения художественного направления.

Ключевые слова: Волынь, художественное образование, образование, профессиональная женская образование.

УДК 378 (09) (048)

Сайбеков Максим,
*аспірант кафедри загальної педагогіки
та андрагогіки Полтавського НПУ
імені В. Г. Короленка*

**«РИТОРИКА» І «ДІАЛЕКТИКА» В КОНТЕКСТІ
СЕМИ ВІЛЬНИХ МИСТЕЦТВ У ТВОРЧІЙ
СПАДЩИНІ ІСИДОРА СЕВІЛЬСЬКОГО**

Анотація. У статті висвітлено результати теоретико-компаративного аналізу праці Ісидора Севільського «Етимології». Розкрито походження і